

## A MAGYAR TÁRGYAS IGERAGOZÁS KIALAKULÁSÁNAK RELATÍV KRONOLÓGIÁJÁHOZ

M. KORCHMÁROS VALÉRIA

1. A tárgyas ragozás keletkezéséről a legutóbbi évtizedben vált elfogadottá az a nézet, hogy az egyes szám harmadik személyű személyragban (amely a nyelvészek egybehangzó véleménye szerint az új ragozási rendszer elindítója volt) eredetileg accusativusi névmást kell látnunk. (MIKOLA: A -*t* tárgyrag eredetéhez. Nytud. Ért. 46. 57—62.; Uő.: A tárgyrag és a tárgyas ragozás kérdéséhez. MNy. LXII. 441—461.; HAJDÚ: A magyar nyelv finnugor alapjai. Bp. 1965. 93.; Uő.: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Bp. 1966. 76.; BÁRCZI—BENKŐ—BERRÁR: A magyar nyelv története. Bp. 1967. 422.) A finnugor és szamojéd nyelvi adatok egybevetése nyomán a két ragozás szétválásának kezdetét sem az ugor korra teszik (mint MELICH: A magyar tárgyas igeragozás. 1914. 52. MÉSZÖLY: A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő múlt alakjai. Bp. 1931. 67.; BERRÁR: Magyar Történeti Mondattan 1957. 54.), vagy még későbbre (vö.: RÉDEI: A tárgyas igeragozás kialakulása. MNy. LVIII. 425.; BÁRCZI: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1966. 58., 60.). HAJDÚ már az uráli alapszavak feltételezi az alakjában és funkciójában egyaránt elkülönülő harmadik személyű személyragos igealak meglétét a személyrag nélküli mellett. Ennek kapcsán át kellett értékelnie az uráli alapszavak feltételezhetően meglévő igeragozási rendszert is (A m. nyelv fgr. alapjai 89—94.; BevUrNytud. 73—77.; 140—144.).

A megváltozott alapok szükségessé teszik a kétfajta igeragozás külön nyelvi fejlődéséről vallott s még mindig a régi alapokra épülő hipotézisek felülvizsgálatát is: mennyire állóképesek.

2.1. Ha nem ragaszkodunk ahhoz a felfogáshoz, hogy a tárgyas alakok kivétel nélkül ráértéssel nyerhették határozott tárgyra — sőt „a tárgy határozottságára” utaló jelentéstartalmukat (RÉDEI: i. m. 432.; BÁRCZI: A tárgyrag eredetének kérdéséhez MNy LXI. 276.), hanem vállaljuk azt a véleményt, hogy a tárgyas ragozás csírája egy tárgyi funkciót betöltő, határozott jelentéstartalmú névmás agglutinálódásából kelt ki, akkor nem tűnik szükségszerűnek az sem, hogy már a magyar tárgyas ragozás kialakulása előtt feltételezzük csaknem valamennyi igei személyragunk meglétét (pl. RÉDEI összefoglalása i. m. 424.), amelyek hosszú ideig tartó használatbeli ingadozás után funkciómegoszlással válhattak két külön ragrendszerre — végeredményben meglehetősen tarka keveredést mutatva az azonos rendszerbe tömörült személyragok eredetét illetően.

Legősibb igei személyragjaink kétségkívül a névmási eredetű, az uráli alapszavakra visszavezethető *-m*, *-d*,  $\emptyset$ , és az alany többes számának kifejezésére ehhez többes számjellet kapcsolva kialakított *-m•k*, *-t•k*,  $\emptyset k$ . Ezek maradéktalanul el tudták látni fel-

adatukat: az igei állítmányon kifejezték a cselekvő alanyt, kombinálhatók voltak az idő- és módjelekkel is. A nyelvek fejlődésében megnyilvánuló célszerűség éppen nem teszi indokolttá, hogy ennek a pontos, ökonomikus rendszernek a tagjai mellé egyre újabb és újabb ragok keletkezzenek, s a korábbiakkal párhuzamosan, velük azonos funkcióban jelentkező, anyagául szolgálhassanak egy majdani funkciómegoszlásnak. Kézikönyveink hangsúlyozzák, hogy az *-sz*, *-l*, *-n* személyragok kialakulásának elengedhetetlen feltétele volt ezen formánsok eredeti képző-, illetve időjel funkciójának elavulása. De hogy személyragként kelhessenek új életre, ahhoz legalább ilyen fontos volt a szükséglet, amely az új személyragok kialakulását megkívánta, mert nélkülük hiány jelentkezett a nyelvi rendszerben. Személyraggá válásukkal ezt a hiányt kellett kitölteniök, ismét zavartalanná téve így a kommunikáció lehetőségét.<sup>1</sup>

RÉDEI szerint a tárgyias és alanyi ragozás különválása előtti ősmagyar korban léteztek már a következő személyragok:

Egyes szám	1. <i>-m</i>	Többes szám	1. <i>-mök, -k</i>
	2. <i>-d, -sz, -l</i>		2. <i>-tök, -k</i>
	3. <i>-θ, -n</i>		3. <i>-k, -nök</i>

Ezek mellett még hosszú ideig használatosnak tételezi fel valamennyi személyben a személyragtalan igealakokat (i. m. 424.).<sup>2</sup>

A kommunikációs tartalom világosságának azonban csak kárára válhatott volna az azonos funkciójú elemeknek ilyen bősége, hiszen még artikulációs indok sem játszhatott szerepet kialakításukban, mint ahogy szerepet játszik pl. mai nyelvünkben az *-sz* és *-l* azonos funkcióban, mégis jól különváló területen történő alkalmazásában. (Vö. A mai magyar nyelv rendszere. 1970. I. 500.) Legősibb egyes szám második személyű személyragunk, a *-d* ma is minden hangtani helyzetben megállja a helyét, ha tárgyias az ige ragozása, kizárólag funkcionális alapon állva opposzióban az *-sz*, az *-l* és a *-θ* személyraggal egyaránt.<sup>3</sup> A nagyszámú magyar igerag létrejöttének indokát kutatva könnyen elképzelhetjük, hogy ősi személyragjaink a nyelvfejlődés valamely későbbi fokán kevésnek bizonyultak mindazon feladat betöltésére, amelyet be kellett volna már tölteniök. Ez adhatta a kellő impulzust arra, hogy a beszédtevékenység során a mondanivaló egyértelműbb kifejezésére új eszközöket keressenek a beszélők. Az újabb szerepre azonban valamely már meglévő nyelvi eszköz csak akkor lehetett alkalmas, ha olyan szintaktikai helyzetbe kerülhetett a beszéd során, hogy átvehette azt a funkciót, amelyet a beszélő szánt neki, s ezt az újabb funkciót a hallgató is érzékelhette.

2.2. Abban a korábbi nézetek is megegyeztek, hogy a harmadik személyben indulhatott meg a tárgyias igeragozás kiépülése, de ezt úgy képzelték, hogy a két párhuzamosan használt, teljesen azonos értékű igealak közül a hosszabbra egy idő múlva ráértették a határozott harmadik személyű tárgy fogalmát (MÉSZÖLY: i. m.

<sup>1</sup> RÉDEI az *-n* személyraggá válásáról megjegyzi: „Véleményem szerint az *-n* személyragnak a felszólító módban való elterjedését az a körülmény segítette elő, hogy a ragtalan igealak (*várj, kérj*) már korábban a 2. személy jelölésére foglaldott le” (i. m. 424.) Érdekes, hogy az *-sz* és *-l* személyraggal kapcsolatban nem keres ilyen húzóerőt, elegendő magyarázatnak tartja a spontán átértékelődés lehetőségét.

<sup>2</sup> BÁRCZI a felsoroltakon kívül még a *-k*, *-a*, *-e*, *-i* meglétével is számol (A magyar nyelv életrajza i. h.).

<sup>3</sup> Ez a tény indíthatta RÉDEI-t arra a feltevésre, hogy az *-sz* és *-l* személyraggá válásának folyamata valószínűleg „csak a két igeragozás létrejöttével zárult le” (i. m. 424.).

65. skk. BERRÁR: MTM 54.), majd ezután a többi személyben kezdtek elkülönülni az addigra nagy bőséggben létrejött személyragok. (BÁRCZI: MNy. LXI 279. — A magyar nyelv életrajza 57—60.; BÁRCZI—BENKŐ—BERRÁR: i. m. 422-3. — PAIS szerint is hasonló folyamat ment végbe, de a tárgyias ragozás kialakulása megelőzte az ettől függetlenül meglévő vegyes alakú igeelemek alanyi ragozására szerveződését: MNy. XL 194—195.).

MIKOLA megtalálta a tárgyias igeragozási rendszer kialakulásának magvát az ige mögött accusativusi értékben csatlakozó, határozott dologra visszautaló (tehát határozott jelentéstartalommal feltöltött) névmásban. HAJDÚ bebizonyította, hogy ez a névmás már az alapnyelvben személyragként agglutinálódhatott, s minden esetben harmadik személyű határozott tárgyra utalt. Ez az elmélet kizárja annak a lehetőségét, hogy a személyragos alakot valaha is használhatták „ingadozóan”, alanyi ragozású funkcióban is (vö.: MIKOLA MNy. LXII 458.). A többi személyre vonatkozólag azonban még MIKOLA is magáévá teszi a többi azonos elem funkciómegoszlásának gondolatát, feltételezve e többi azonos elemnek a tárgyias ragozás kialakulásától független létrejöttét (MIKOLA: MNy. LXII 461.). Pedig ez annak a célszerűségnek mond ellent, amelynek jelentőségét a nyelvek fejlődésében ő maga is kiemeli. A „szükséglet” meghatározó szerepéből kiindulva a funkciómegoszlásnál valószínűbbnek tűnik, hogy azok a személyragok, amelyek nem hozhatók genetikai összefüggésbe az ősi személyes névmásokkal, nem voltak meg a tárgyias és az alanyi rendszer különválása előtt, hanem éppen e folyamat során adaptálódtak raggá a magyar nyelv külön életében.

Az uráli alapnyelvből erre az időre a következő személyragokat hozhatta magával a magyar nyelv:

Egyes szám	1. <i>-m</i>	Többes szám	1. <i>-m•k</i>
	2. <i>(-t) &gt; -d</i>		2. <i>-t•k</i>
	3. $\emptyset \parallel (s\bullet > \vartheta\bullet) > -a -e -i$		3. $\emptyset k \parallel -ak -ek -ik$

Ezeknek a személyragoknak a használata általános lehetett minden helyzetben, kivéve a személyragos harmadik személyt, amely csak a tárgyias funkcióban jelenhetett meg. Az agglutinálódás is közrejátszhatott abban, hogy a beleépült személyes névmásnak eredeti objektum volta halványodott, s mivel kizárólag harmadik személyben fordulhatott elő, jelenléte az ige mindig feltételezte a harmadik személyű alanyt is. Mikor ebben a személyragban a nyelvérzék számára már elválaszthatatlan lett egymástól a két széma — amelyből az egyiket (az alany személyét) tulajdonképpen itt még mindig a  $\emptyset$  morféma „hordozta” —, valószínűleg kiterjedhetett ez a komplex jelentéstartalom a többi személynek eredetileg csak alanyt jelölő ragjára is<sup>4</sup>.

<sup>4</sup> A személyjelölő elemek (mind a Vx, mind a Px) agglutinálódása lezárult már erre az időre, s a szó tövétől nem választhatta el többé semmiféle újabb határozói vagy tárgyi toldalék. A magyar nyelv ekkori állapotában már a névszók körében is bizonyára a Px + Cx sorrend lehetett az uralkodó (vö.: HAJDÚ: Bevezetés az uráli nyelvtudományba 70.), míg az igeik esetében tő + Vx után következő accusativusi személyes (v. mutató) névmás szintaktikai kapcsolatából jelentéstapadással gazdagodott a Vx tartalma. — A mordvin nyelv mindmáig megtartotta a névszóragozásban is a Cx + Px sorrendet, a személyt jelölő morféma zárja le a szerkezetet: *erzamd. jalga-do-m, jalga-do-t, jalga-do-nzo; moksamd. or-də-n, or-də-t, or-də-za*. Bizonyára az igeik esetében sem volt akadály annak, hogy a Vx elé belépjen a szó testébe egy olyan elem, amely a cselekvés tárgyát jelzi. Ha nem is lehet a mai mordvin tárgyias személyragokat mechanikusan, a tárgyi és alanyi személyes névmások összevonódásából megmagyarázni, mint korábban próbálták (vö.: Szerebrennyikov: Isztoriceszka morfológija mordovszkih jazükov, Moszkva 1967. 172—3.), az 1. személyű tárgyra utaló igealakokban

2.3. Elképzelésünk szerint a rendszerek elkülönülésének második lépcsőfoka éppen az egyes szám második személye lehetett. Szembetűnő, hogy a magyarban a harmadik személy ragos alakján kívül az egyes szám második személyű *-d* az egyetlen olyan ősi személyragunk, amely a teljes igeparadigmában kizárólag tárgyias alakokban szerepel. Ez volt a második olyan tagja a paradigmának, amelyen a  $\emptyset$  morféma a szituáció egyértelműsége folytán jelölhette az alany személyét — a felszólító módban. Ezenkívül nincs kizárva, hogy erre az időre e személyrag már zöngésült, s ezáltal alakjában is eltávolodott nemcsak a második személyű névmástól, hanem a többes szám 2. személyre utaló ragjától is, amelyen a pluralis jele konzerválta az eredeti formát. Két oldalról indulhatott meg a támadás a *-d*-nek alanyi személyragként való funkcionálása ellen: egyrészt a felszólító mód eredetileg bizonyára mindig ragtalan alakját is kezdhették csak határozott tárgy nélküli mondatokban használni, s a harmadik személy analógiájára a személyragos, *-d*-s formával a határozott tárgyra utalást jelölni, — másrészt a kijelentő módban is zavaró lehetett ennek a már komplex, tehát a tárgyat is kifejező jelentéstartalmú morfémának az alkalmazása nyilvánvalóan tárgyatlan esetekben, ezért inkább elhagyták. Így válhatott ragtalaná a második személyben két leggyakoribb ősi intranszitiv igénk: *vagy, mégy*. Hasonlóképpen önellentmondásnak tűnhetett a visszaható jelentésű igéken is a *-d* használata, amelyek ugyancsak egyre gyakrabban maradhattak személyrag nélkül a második személyben. Ilyenkor sűrűn jelentkezhettek az ige végződéseként *-l* hang: a visszaható képző. Elképzelhető tehát, hogy ebből a reflexív *-l* képzőből keletkezett *-l* személyragunk azután, hogy az ilyen képzővel ellátott igék nem vehették fel többé azt a *-d* személyragot, amely a nyelvérzék számára a tárgyasságot is magában foglalta már.<sup>4a</sup>

Az *-l* személyragnak gyakorító képzőből jelenidőjelen keresztül<sup>5</sup> való kialakulását az *-sz* személyrag ilyen eredetének analógiájára általában feltételezi nyelvtörténetünk, de meggyőző bizonyítékunk nincs (JUHÁSZ: MNy. XXXV. 284—5., BERRÁR: MTM 52.). Mindenestre furcsa, hogy míg az *-sz* nyomát valamennyi személyben megőrizték az *-sz*-szel bővülő tövű igék, az *-l* egyetlen más személyben sem mutatható ki. Ez is amellet szól, hogy inkább speciálisan csak a második személyben érvényesülő szintaktikai helyzetet tételezzük fel, ha az új személyrag „születési helyét” keressük. A hipotézisnek nem mond ellent az sem, hogy az *-l* személyrag az általános felfogás szerint az ikes ragozásból terjedt át először az intranszitiv, majd a tranzitív igék nagy részére. Sőt valószínű, hogy az *-l* személyraggá válásának folyamata szorosan összefügg az *-ik* ragnak egyes szám harmadik személyben való megjelenésével. A tárgyas többes számú harmadik személyből való átvonódás. (MÉSZÖLY: Az ikes ragozás *-ik* ragjának eredete. NyK. LI 1—13.) tette lehetővé a *fejl-, haj(o)l-, bom(o)l-* stb. típusú igéken a második személyű rag elmaradását.

szabályosan jelentkező *-m-*, a jelen idejű, 2. személyű tárgyra utaló alakokban kimutatható *-t-*, a 3. személyű tárgy mellett pedig a *-s-* elemeknek a megfelelő személyes névmásokkal való rokonságot nehéz lenne tagadni. A rendszer természetesen itt sem homogén, hiszen hosszú évszázadok használata alakította ki, s az analógián túl hangtani változásokkal, egybeesésekkel, átértékelődésekkel és funkciómegoszlásokkal kell számolnunk, amelyek megbontják a sorozatok egységes arculatát. Nem alakultak ki azok a formák, amelyek nem voltak szükségesek a kommunikációs folyamatban, s az elhanyagolható szempontok — mint pl. a számjelölés — nem fejlesztették ki következetesen a maguk igeragját. (Bubrih: Isztoricieszekja grammatika erzanszkovo jazüka, Szaranszk 1953. 90.)

<sup>4a</sup> NYÍRI ANTALnak A magyar igeragozás története c. tanulmánya, amely többek között részletesen foglalkozik az *-l* és *-sz* személyragok eredetével is, sajnos csak e kézirat nyomdába adása után jelent meg (MNy. LXIX 140—158.), így az ő eredményeit még nem vehettem figyelembe.

<sup>5</sup> MOÓR ezt a fokozatot tagadja (MNy. XLVI 252.).

Enélkül úr keletkezett volna a paradigmában: a  $\emptyset$  személyrag nem jelentkezhett egyszerűen két személyben, mert ezáltal elvesztette volna megkülönböztető erejét. A szózáró *-l* képző bizonyára azért maradhatott magára a második személyben, mert biztosítva volt a harmadik személy megkülönböztetése.

A *-d* kiszorulása az alanyi ragozású igealakokból egyre szélesebb körben folytatódott. Elmaradása következtében legtöbbször az ekkor még úgy látszik kiterjedt használatú *-sz* praesensjel maradhatott a szó végén. Az *-l*-hez hasonlóan ez sem tartozott szervesen az igei alapjelentést hordozó hangtesthez, ez is új életre kelhetett egy új jelentéssel. Ugyanakkor korábbi funkciója fokozatosan elhalványult, s a többi személyben, ahol már nem volt semmi szerepe, kiesett, vagy hozzáért a tőhöz. Második személyt jelölő értéke azért szilárdulhatott meg, mert valószínűleg csak itt jelentkezhett következetesen a személyt jelölő egyéb morféimakkal párhuzamos, szózáró helyzetben. Feltevésünk szerint a nyelvérzék, (amely számára évezredes hagyomány volt, hogy az alany személyét kifejezze az ige) nem tűrhetett az immár tárgyassá rögzült *-d*; *-a*, *-e*, *-i*, a visszaható-szenvedő *-l*; *-ik* ragpárok mellett az alanyi ragozásban  $\emptyset$ ;  $\emptyset$  párt. Akkor kellett tehát megjelennie a harmadik személyben egy új morféimának, amikor az *-sz* még nem vált személyjelölő értékűvé. (Ez volt az *-n*, amely nem mint személyrag jelentkezett először, hanem valószínűleg az eredeti funkciójában, deverbális névszóképzőként: az általa képzett névszó bizonyára már korábban is gyakran töltötte be az állítmány szerepét. Ez a névszói állítmány került be a paradigmába a 3. személy helyén. Itt vehette fel a személyragi jelentést, s nem lehetetlen, hogy átmenetileg egészen általános volt a használata. Emellett szólna a többes számú alak (*-nak*, *-nek*) elterjedt volta, s a felszólító módú *-n*, amely napjainkban már az ikes ragozásba is betört. A kijelentő mód jelen idejében akkor szorulhatott háttérbe, amikor az *-sz* személyraggá válása befejeződött. Ezzel a  $\emptyset$  személyrag visszanyerhette legtermészetesebb, legősibb — 3. személyű alanyt jelentő — értékét. Bizonyára nem véletlen azonban, hogy máig is kimutatható az *-n* személyragos harmadik személy az alanyi ragozásnak azokban az eseteiben, ahol a 2. személy ragtalan, illetve tőalternáns fejezi ki, pl.:

vagy;	vagyon > van				
még;	megyen	és	mé(gy)sz	$\left\{ \begin{array}{l} \text{mész} \\ \text{„mécc”} \end{array} \right.$	; megy
tész;	teszen	és	teszel;		tesz
lész;	leszen	és	leszel;		lesz.

(Ide sorolható a felszólító mód is.)

Az *-sz* időjel volt, és így eleve sem jelentkezhett az ige csak a jelen és jövő időben: személyragként sem terjedt túl ezeken a használata. A múlt időbe és a feltételes, majd bizonyára utoljára a felszólító módba csak az *-l* szállíthatta — és szállította is — az újonnan felvett, második személyű alanyt kifejező jelentésmozzanatot. A két új, lényegében azonos funkciójú igeragnak eredeti mivoltából magával hozott jelentéstartalma később teljesen elhomályosodott, és ezután indulhatott meg a kijelentő mód jelen idejében az a kiegyenlítődé, amely még a XIX. században is folyamatában tapintható volt: használatuk napjainkra teljes mértékben a könnyebb ejtés kívánalmai szerint rendeződött át.<sup>5a</sup>

<sup>5a</sup> Arra vonatkozólag, hogy ez az eredetileg feltehetően gyakorító *-sz*- valószínűleg sohasem ingadozott az alanyi és a tárgyias funkciók között, vö. Abaffy Erzsébetnek a gyakorító képzők intranszitiv jellegéről tett megállapításait (A tranzitív és intranszitiv igeikről. MNy. LXVII 196.).

2.4. Az ikes ragozás harmadik jellemző személyragja, az *-m* azt látszik bizonyítani, hogy amikor az *-l* és az *-ik* személyrag kifejlődött, az alanyi-tárgyas megoszlás még nem történt meg az egyes szám első személyben; ha meglett volna már a *-k* (mint Moór feltételezi MNy. XLVI. 253.), bizonyára nem a tárgyas alak szerepelne e paradigmában. Nem meglepő, hogy az 1. személyben hosszú ideig váratott magára ez a megkülönböztetés, hiszen *-t* időjeles múlt időnkben a mai napig sem történt meg. Talán éppen azért késett, mert itt hiányzott a személyragtalan alanyi ragozású példa, ami a felszólító módú 2. személyben gyakori lehetett; a kettéválás folyamata csak akkor terjedt tovább az első személyre, amikor már a másik kettőben elég szilárd volt ahhoz, hogy a rendszerkényszer érvényesülhessen. Az ikes ragozásban pedig bizonyára azért konzerválódott érintetlenül az ősi forma, mert különleges 3. személyű ragja kiemelte az igék általános rendszeréből, így az ott bekövetkező változás nem érintette.<sup>6</sup>

3. Nem szándékozom e dolgozatot az egész magyar igeragozási rendszer valamennyi személyragjának vizsgálatára kiterjeszteni, mindössze a reális beszédhelyzetből kiindulva, kommunikációs szempontok figyelembevételével próbáltam meg behatolni abba a homályba, amely igeragozásunk külön nyelvi fejlődésének kezdeteit borítja.

Erre a korai nyelvállapotra nyúlik vissza nyelvünk egyik olyan problémája, amelyet nem sikerült eddig megnyugtatóan tisztázni: ez az *engem, téged* rendhagyó viselkedése. Úgy tűnik, az eddigieknél reálisabb magyarázathoz jutunk, ha e kérdést az előzőekben kifejtett álláspontból kiindulva közelítjük meg.

MIKOLA is említi (Nytud. Ért. 46., 60.), hogy a harmadik személyű személyrag accusativusi eredetét feltételezve megmagyarázható az első és második személyű tárgyak mellett „szabálytalan” módon jelentkező alanyi ragozás. BÁRCZI ennek kapcsán fejtette ki azt a nézetét (MNy. LXI 280-1.), hogy az első és második személyű tárgy a tárgyas ragozás kifejlődésének elakadása következtében csapódhatott — bizonyára hosszas ingadozás után — végleg az alanyi formához, mégpedig azért, mert szubjektívebb vonatkozásaiban élesen elkülönült a határozott harmadik személyű tárgytól, ritkább előfordulása miatt kevesebb alkalom nyílt arra, hogy mellette a ráutaló ragrendszer kibontakozzék, de erre nem is volt szükség, mert ez a két tárgy annyira abszolút, félreérthetetlen módon határozott, hogy ennek az igeragozásban való jelzését már nem igényelte a nyelvérzék. — Úgy látszik, ebben a kérdésben ma is ez az általánosan elfogadott vélemény. Pedig nem sokáig tartható, ha feladtuk azt a nézetet, hogy a tárgyas ragozás a tárgy határozottságának jelölésére jött létre, és helyette elfogadjuk, hogy a tárgyas ragozásban eredetileg magát a határozott tárgyat találjuk.

Induljunk ki a már az uráli alapnyelvben elképzelhető mondatátípusból! Az ige mögé tett hangsúlytalan személyes névmás éppen csak jelzi a cselekvés tárgyát:

ALANY	1. sz. TÁRGY	2. sz. TÁRGY	3. sz. TÁRGY
E/1	—	<i>látom téged</i>	<i>látom őt</i>
2	<i>látod engem</i>	—	<i>látod őt</i>
3	<i>lát engem</i>	<i>lát téged</i>	<i>lát őt &gt; látja</i>

<sup>6</sup> Ma, amikor az *-l* már messze túlterjedt az ikes igék használati körén, sőt az *-ik* reflexív volta sem olyan eleven, és nem is kizárólagos már, a megkülönböztető igeragozás kezdi elveszteni létjogosultságát a nyelvérzék számára; háttérbe szorulnak a feltételes és felszólító módbeli ikes alakok, és egyre erőteljesebb a *-k* benyomulása is a kijelentő mód egyes szám első személyébe az alanyi ragozású igéken.

Ha az egyes szám 3. személyű alanyokra vonatkozó szerkezetekre tekintünk, nyilvánvaló, hogy sohasem hangzott el ilyen mondatnak az őse: „látja engem, látja téged”. Arra az időre viszont, amikor a második személyben folytatódhatott a ragozási rendszer elkülönülése, a *-d* olyan erősen magába szívta a harmadik személyű tárgy jelentésmozzanatát, hogy tárgyatlanul vagy más tárggyal zavaró lett a használata. Mikor a *jól látod* típusú mondat már csak azt jelenthette, hogy *„jól látod azt”*, a mellé kialakuló *jól látsz* a legtermészetesebb módon vette maga mellé a 1. személyű tárgyat is a *jól lát engem* analógiájára: *jól látsz engem*. Az ezt követő *\*jól látok* igen rövid életű lehetett, hamarosan felváltotta a *látlak*. (A *-lak*, *-lek* kialakulásáról különbözőek a feltevések, de megegyeznek abban, hogy ez a legfiatalabb igei személyragunk vö.: KLEMM: MNY XXI 256—9; RÉDEI i. m. 431.).

Ezen a fokon fejeződött be a magyar tárgyias igeragozási rendszer különválása és kiépülése. Befejeződött, és nem „elakadt”, mert eljutott arra a fokra, amelyen a legökonomikusabban képes a legpontosabb információadásra. MIKOLA szerint a tárgyias ragozás életképességét az döntötte el, hogy vele kényelmesen lehetett utalni a határozott tárgyra anélkül, hogy a tárgyat vagy a névmást állandóan ismételtetni kellett volna (MNY. LXVII. 460.).

A vogul és az osztják igeragozásban a tárgyias ragozási rendszer kialakulása során mindegyik személybe beépült valamilyen harmadik személyű tárgyra utaló elem, a személyes névmási eredetű személyragok megmaradhattak mindvégig csupán az alanyszemély jelölőjének. A szó belsejében levő viszonyító elemnek a harmadik személlyel való azonossága később elhalványodott, így ma már csak valamilyen határozott tárgy meglétére és számára utal. Pl.

vog. AL <i>āliləm</i>	= „megölöm őt v. téged”
<i>ālālŋ</i>	= „öld meg őt v. engem”
oszt. É <i>səŋklələm</i>	= „ütöm őket v. titeket v. kettőjüket v. kettőtöket”
oszt. D <i>pandeden</i>	= „ti leteszitek őket v. őt v. minket v. engemet”

(A példák számos más mellett megtalálhatók KLEMMnél: A vogul-osztják tárgyias igeragozás NYK. XLVII. 85.).

Ilyen igealakok mellett a tárgy személyének megjelöléséhez mindig szükség van a mondatban a személyes névmás megjelenésére is. Az obiugorok tárgyias igeragozása tehát „kiteljesedett” a magyarhoz viszonyítva, kommunikációs értéke viszont éppen ezáltal csökkent. A magyarban viszont a második személyű tárgy egyetlen tagú rendszerével együtt három igeragozási paradigma van (vö.: LOTZ: The place of the implacative {-LAK} form in the conjugational pattern of Hungarian. MSFOu 125, 326—7.), s ez sokkal tömörebb kifejezésmódot biztosít:

- *Megvársz?*
- *Ha akarod, megvárlok.*
- *Nem vár anyád?*
- *Nem, megmondtam, hogy este hét előtt ne várjon.*

Ennyiből is félreérthetetlenül kiderül, hogy *ki kit vár, mit akar és mondott*; hát még ha hozzáképzjük a valóságos szituációt, a beszélőt és partnerét, akiknek ez a párbeszéd az életükből vett részlet, pontosan ismerik az egész hátterét. S ha lefor-

dítjuk bármely idegen, pl. indogermán nyelvre a fenti kis dialógust, tapasztalni fogjuk, hány névmás nehézkes ismételtetését takarítja meg „tökéletlen”, „félbe-maradt” tárgyas igeragozási rendszerünk.<sup>7</sup>

## ON THE RELATIVE CHRONOLOGY OF THE DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN OBJECTIVE CONJUGATION

by

VALÉRIA M. KORCHMÁROS

In her paper the author tries to explain the parting of the Hungarian objective pattern of conjugation with the subjective pattern, working from the principle that alongside with the uninflected forms in the 3rd person singular there existed inflected ones, too, already in the Uralic era; but these latter forms had not come into existence by agglutination of some pronouns representing the person of the subject, like the forms of the 1st and 2nd person; but a pronoun — the function of which had been to mark the accusative — adhered to a verb having had no personal suffix until then. According to the author's hypothesis, the second stage in shaping of the two alternative conjugations may have been this: a suffix marking the subject in the 2nd person singular — by analogy of the 3rd person — assumed a semantic content referring to an object in the 3rd person, and so it became inapplicable with intransitive verbs. The reflexive *-l-* may have remained most frequently in a word-closing situation, then with other types of verbs the tense suffix *-sz-*: this may be why just these two could be adapted as suffixes of the 2nd person. The shaping of the objective-subjective double forms in the case of a subject in the 1st person took place probably later.

In finishing the author suggests that any object in the 1st and 2nd person — although they were definite — surely never occurred with verbs conjugated objectively. The natural situation while speaking may have set limits to the expansion of the conjugational system.

<sup>7</sup> GORIUPP A. (Szily-Eml. 1918. 103—4.) említi, hogy a vogulban elvéve személyes névmási tárgy mellett alanyi ragozású ige is található. A felsorolt példák mind E/1. személyű tárgyat tartalmaznak. LAVOTHA (A tárgyas igeragozás mondattana a vogulban Fgr. Ért. V. 7—11.) kimutatja, hogy a déli vogul nyelvjárásokban ingadozó a tárgyas ragozásnak az E/1. személyű tárgyra utaló használata mind 2., mind 3. személyű alany esetén. Az osztják nyelvben is talál példákat az 1. személyű tárgy mellett használt alanyi ragozásra. Sőt, van olyan osztják nyelvjárás, amelyben 2. személyű tárgy is előfordul alanyi ragozású igével, ha az alany E/1. Említésre méltó, hogy ugyanebben a nyelvjárásban következetesen szenvedő szerkezet áll LAVOTHA szerint minden olyan esetben, amikor 3. személyű alany cselekvése 2. személyű tárgyra irányul, tehát a tárgyas igealak használatát mindenképpen kerülni látszik a nyelv, ha nem 3. személyű a tárgy. A szelkup nyelv mindig tárgyas ragozást használ, ha az igének tárgya van — kivéve, ha a tárgy E/1! Ekkor alanyi ragozású lehet az ige (COLLINDER: Survey of the Uralic Languages, Uppsala 1957. 470.) — Ezek a példák ugyanannak a nyelvállapotnak az emlékei lehetnek, mint a magyarban az alanyi ragozás az *engem, téged, minket, titeket* mellett. Így együtt arra engednek következtetni, hogy a természetes beszédhelyzet, a félreérthetetlen szituáció lehetett az, ami határt szabott a nyelvben kifejlődő új rendszer terjeszkedésének, s lehetővé tette az ősi szerkesztésmód továbbélését.